

Галина Медведик, викладач кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКІ СВІТСЬКІ ПІСНІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА

У статті розглядаються питання, що пов'язані з оцінкою дослідження української світської пісні барокового періоду відомим дослідником Михайлом Возняком. Основна увага зосереджується на аналізі вибраних, найбільш репрезентативних, рукописних співаників XVII – XVIII ст.

Постановка проблеми. До багатой народнописенної спадщини українського народу дослідницьку увагу привернено порівняно пізно – на початку XIX ст. Щоправда, до останньої чверті згаданого століття зацікавлення цим пластом національної культури реалізовувалося переважно на науково-популярному рівні. І тільки наприкінці XIX ст. українська фольклористична наука стає на шлях системного розвитку. Серед тих, хто особливо спричинився до досліджень давнього українського фольклору, був Михайло Возняк, численні праці якого й сьогодні є надзвичайно важливими з погляду їх бездоганної джерельної вартості, текстологічного опрацювання, культуро-логічної оцінки тощо. На жаль, далеко не всі вони опубліковані (в тому числі й з ідеологічних причин), попри безсумнівну наукову вартість. Більше того, таке його фундаментальне дослідження, як “Матеріали до історії української пісні та вірші” в наш час слід перевидати з ґрунтовними коментарями, згідно з сучасним баченням, що стоять перед фольклористикою та новими дослідженнями історії української світської пісні. Безперечно, в цьому сенсі звернення до наукової спадщини видатного українського вченого, основні інтелектуальні здобутки котрого припадають на першу половину XX ст. є вельми актуальним.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Науковому доробку М. Возняка присвячено чимало статей, монографічних праць, де його спадщина аналізується під тим чи іншим кутом погляду. Зокрема, в них високо оцінено джерелознавчу, археографічну, текстологічну та видавничу працю дослідника. Високо цінували його розвідки І. Франко, М. Грушевський, О. Позднеев, О. Дей, О. Правдюк, Т. Булат, О. Шреєр-Ткаченко, Г. Нудьга та ін. Не можна обійти стороною і те, що деякі інші дослідники тенденційно ставилися до окремих праць. Натрапляємо на певні нігілістичні оцінки,

породжені передовсім радянською ідеологією нетерпимості до релігійних та національних позицій М. Возняка.

Мета статті: проаналізувати основні наукові праці М. Возняка щодо української світської (народної) пісні та виявити перспективи подальших наукових студій над цим жанром з огляду на сучасний стан дослідженості матеріалу та теперішні археографічно-джерелознавчі студії над рукописними та друкowanими джерелами давнього періоду. У статті розглядатимуться питання, що пов'язані з оцінкою дослідження української світської пісні барокового періоду М. Возняком. Основна увага зосереджується на аналізі вибраних, найбільш репрезентативних рукописних співаників XVII – XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Так історично склалося, що системні наукові студії з історії української світської пісні розпочалися щойно наприкінці XIX ст. Серед чільних діячів цього напрямку в українській науці стали Іван Франко, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Яків Головацький. Дещо згодом до цієї славної когорти вчених долучився Михайло Возняк, видатний літературознавець, фольклорист та етнограф. Значною мірою його наукова діяльність збігалася з бурхливим розвитком українських наукових інституцій Галичини, зокрема Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що веде свій слашний родовід з 90-х рр. XIX ст. Ця наукова інституція формувалася завдяки старанням М. Грушевського та інших тогочасних вчених. Відтак багато визначних учених-гуманітаріїв виховувалися на традиціях Товариства – Філарет Колесса, Іван Крип'якевич, Кирило Студинський, Василь Щурат.

Найважливіші свої праці М. Возняк написав у першій третині XX ст. На жаль, не всі вони були опубліковані – як за часів польської окупації, так і в радянський час. Не допомогло навіть те, що з 1939 року він очолював Львівське відділення

Інституту літератури ім. Тараса Шевченка АН УРСР та одночасно завідував кафедрою української літератури Львівського університету ім. Івана Франка. Багато його праць, написаних у період австро-угорського та польського панування на західноукраїнських землях, було заховано у спецфондах і до недавнього часу були невідомими або забороненими. Водночас відродно, що вже у незалежницькі часи перевидано його “Історію української літератури”, в тому числі і на німецьку мову Анною-Галею Горбач [20].

Він був одним із перших, хто звернувся до історії української світської пісні XVII – XVIII ст. Титанічна праця цього вченого на ниві історичного літературознавства та фольклористики й сьогодні неперевершена. Зокрема, М. Возняк разом з М. Грушевським, І. Франком та В. Гнатюком був зачинателем джерелознавчо-археографічного напрямку в українській філологічній науці, що, втім, має величезне методологічне значення і для національної фольклористики та музикознавства.

Цікаво, що саме М. Возняк і став тим одним із перших дослідників, котрий намагався всебічно популяризувати науково-творчу спадщину І. Франка, в тому числі й праці, присвячені світській та духовній пісні пізньоренесансної – барокової доби. Ним було видано ряд монографій: “З життя і творчості Івана Франка”, “Нариси про світогляд Івана Франка”, “Титан праці”, “Велетень думки і праці”. Натомість монографічні дослідження М. Возняка про Марка Вовчка, Юрія Федьковича, Григорія Квітку-Основ’яненка, Панаса Мирного, Івана Франка, ґрунтовне дослідження “Від появи “Кобзаря” до наших днів” та ряд інших праць не опубліковані і зберігаються в архіві академіка у Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника. В його ж архіві (ЛНБ, ф. 29) зберігаються також і декілька неопублікованих праць з історії нашої давньої світсько-духовної пісенної культури.

Загалом, належить зазначити: Михайло Возняк є автором майже шестисот друкованих праць. Важливу роль у формуванні М. Возняка як дослідника відіграв видатний український вчений М. Грушевський, який в 30-х роках у Києві розгорнув велику роботу як видавець двомісячника “Україна” та збірника “За сто літ”, запросивши вченого до співпраці. Він також запропонував допомогти у зборі матеріалів про І. Франка та висловити свої міркування щодо москвофільства в Галичині та на Закарпатті з 1848 до 1914 року.

Одним із вагомих результатів вивчення науково-творчого доробку українського народу стала фундаментальна праця “Історія української

літератури”, що видана у двох томах. Тут здійснено об’єктивний аналіз історії української літератури XV – XVIII ст., досліджено українську музично-поетичну барокову шкільну драму, духовні і світські пісні, зокрема, історичні й думи. Приділив він також увагу важливим наративним українським писемним та друкованим джерелам, у яких нерідко трапляються важливі матеріали з історії розвитку національної музичної культури. Розуміючи, що наша культура формувалася під різними національними впливами, вчений намагався ретельно аналізувати праці не тільки українських вчених, але й російських, польських, чеських, австрійських, німецьких, французьких філологів, що давало йому можливість компаративістично досліджувати давню культурну спадщину українців. З огляду на це, вивчаючи українську пісню, М. Возняк міг значно глибше проаналізувати її коріння, вивчити шляхи взаємодії як у слов’янському, так і центральноєвропейському контекстах. І все це опиралось на глибинні джерелознавчі студії, що становлять фундамент будь-якого гуманітарного дослідження, в тому числі й щодо питань історії функціонування та розвитку світської пісні українців.

Сьогодні узвичаєно називати давні “світські” пісні “народними”. З цього приводу М. Возняк писав: “незважаючи на те, що нашої традиційної пісні присвячено багато видань, розвідок і заміток, історія її досі неясна. Знаємо сучасну форму й зміст традиційної пісні на підставі дуже численних записів фольклористів і amatorів. Загальноно вона носить назву “народної пісні” як частина “народної творчості”. Терміни “народна творчість” і “народна пісня” виникли в часах літературного романтизму, бо на тоді припало найвище захоплення традиційною літературою, наслідком якого були й обидві назви [...]. Термінові романтиків XIX ст. й усіх наслідників XX ст. “народна пісня” відповідав тоді термін просто “пісня”, пізніше світська (світова) пісня чи й “псалма”, очевидно, для вирізнення від пісень набожного змісту” [7, 348]. Ці зауваги вченого цілком слушні, адже у жодному українському рукописному співанику XVII – XVIII ст. термін “народна пісня” не вживається. У цих давніх пам’ятках використовується винятково термін “піснь світська (світова)”. Через те й М. Возняк у своїх працях послуговувався давньою термінологією, фактично автентичною термінологією. Більше того, далеко не всі пісні, які ми сьогодні трактуємо як “народні” такими первісно не були: вони мали свої авторів, про котрих з часом інформація стерлася (загубилася) або відома тільки вузькому колу фахівців.

Важливо зазначити, що М. Возняк у своїх працях цілком слушно неодноразово наголошував на тому, що матеріалами щодо давніх світських пісень ми володіємо на рівні рукописів кінця XVI ст. Власне цим часом датується найдавніша згадка про українську світську пісню. Її текст зафіксовано у Граматиці чесько-моравського єпископа Яна Благослава (1522 – 1571). Саме у цій праці знаходимо текст пісні “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”. Цікаво, що сам Я. Благослав писав, що українці “мають велику силу пісень і віршів або рим. А які вони, можна дещо зрозуміти з цієї одної світської їх пісеньки”^{*}. Тож, Я. Благослав підтвердив, що в українців на той час музично-поетична творчість розвивалася і була знана поза територіальними межами нашого етносу ще у XVI ст. разом із тим, “на жаль, маємо мало даних щодо того, що являла собою з огляду форми та змісту українська пісня перед часом, коли почали складатися рукописні співаники XVII – XVIII ст., й тому немає даних ствердити, як змінювалася форма та зміст нашої найдавнішої пісні” [7, 351].

У 1902 р. Іван Франко опублікував невелику розвідку про дуже популярну українську світську пісню про козака і Кулину, текст котрої походить щонайменше з кінця XVI – початку XVII ст. Чи не найдавніший її запис відомий зі сторінок польської брошури 1625 р. Яна Дзвонівського. “Щасливий припадок, – писав І. Франко, – яких певно не повториться багато, себто надрукування якимсь малозначним польським віршарем XVII в. тексту української пісні, дав нам змогу віднайти коли не прототип, то бодай найстаршу й найповнішу форму інтересної і досить розповсюдженої, та тепер уже майже забутої української народної пісні” [17, 27]. Зацікавлення цією піснею згодом вельми зросло. Її текст тією чи іншою мірою привертав увагу Юліана Яворського [19, 241 – 247], Онисії Шреєр-Ткаченко [18], Олександра Правдюка [14, 23] та інших дослідників. Не оминув увагою цю пісню і М. Возняк. Аналізуючи її він писав: “пісня про козака й Кулину літературного походження. Автор без сумніву людина шкільної освіти. За зразками будови вірша треба шукати не тільки в польській, але й у чеській тогочасній ліриці. Складена для танку, пісня прийнялася не лише серед українців, але разом із танком серед білорусів і поляків” [10, 274].

Коли ж вести мову про записи українських світських пісень у збірниках XVII століття, то й

тут маємо зауважити, що їх збереглося доволі мало. Однак вони є і входили як до складу суто світських співаників, так і мішаних – релігійно-світських. Велика заслуга в їх пошуку та введенню до наукового обігу належить М. Возняку. Одним із таких співаників, матеріали якого досліджував вчений, був рукопис Кондрацького (1693 р.), що зберігався свого часу в бібліотеці Чарторийських у Кракові (тепер місце знаходження невідоме) [4]. З цього співаника М. Возняк опублікував ряд текстів (“Постуй, прошу, голубойку, розмовлюсь з тобою...”, “Аннусю, серденько, палиш мою душу...”, “Красна в пані урода: хороша, молода...”). На думку М. Возняка ці пісні походять з освіченого середовища. Їх творців дослідник називає “інтелігентами-авторами”. Є у співанику і текст думи про козака Голоту. Слушним є припущення М. Возняка і про те, що переписувачем співаника був радше поляк, оскільки в текстах немало полонізмів. Водночас сьогодні достатньо уже аргументовано висновок про чималу популярність українських світських пісень у польському середовищі. Свого часу звертав на це увагу і М. Возняк. Він писав: “Про широку популярність української пісні серед поляків свідчить не тільки те, що відтоді почали щораз частіше та в більшій кількості з’являтися наші пісні в польських збірках, але й що найстаршою досі віднайдено збіркою української пісні завдячуємо невідомому полякові, мало грамотному в українській мові, десь із українсько-білоруського пограниччя” [7, 352]. І дійсно до сьогодні не віднайдено більш давнішого збірника, ніж співаник Кондрацького, що містить понад шістьдесят текстів українських світських пісень.

Прикро, але сьогодні невідоме і місце зберігання ще одного важливого світсько-релігійного українсько-польського співаника, який укладав та переписував Доменік Рудницький. На початку XX ст. цей рукопис вперше опрацював відомий російський славіст Володимир Перетц [13]. Є припущення, що рукопис згорів під час пожежі у варшавській Бібліотеці Народовій під час Другої світової війни. Проте, можливо, співаник зберігся і перебуває в якійсь архівній інституції під іншою сигнатурою. Такий здогад уможливило факт того, що нещодавно віднайдено так званий Шаришський співаник XVIII ст., котрий зберігався до 1941 р. у фондах наукової бібліотеки Московського університету. Згодом його слід пропав і тільки нещодавно його виявила московська дослідниця Лідія Сазонова у цій же бібліотеці, але під іншою сигнатурою. Свого часу згаданий рукопис був відомий за описами і

^{*} Цитата за працею М. Возняка [7, 351].

М. Возняка, котрий намагався його в міру можливого вивчати. Більше того – співанику Д. Рудницького він навіть присвятив спеціальну статтю [3]. До цієї рукописної пам'ятки увійшло 95 польських, латиномовних та українських світських і релігійних пісень. Особливе зацікавлення викликають українські світські пісні, зокрема, так цікаві, як “Ходив черчик уличкою...”, “Ах, Українонько, бідна годинонька...”, “Сам я не знаю, як на світі жити...”, “Дума козацька...”. Перший дослідник цього рукопису В. Перетц, як згодом і М. Возняк опублікував деякі нотні тексти зі збірника Д. Рудницького. Приміром, М. Возняк надрукував у своїй статті мелодію пісні “Ах, Українонько...”. Через те, згодом постала змога розглянути їх у контексті українського фольклору (Олександр Правдюк) [14, 24 – 29] та раннього романсу (Тамара Булат) [1, 37 – 38]. На думку О. Правдюка, в збірнику Рудницького виразно вчувається західноукраїнський та польський колорит, що “виявляється у частому застосуванні мазуркових та скочних танцювальних ритмів” [14, 28]. Натомість, звертаючи увагу на “Думу козацьку”, він зауважує, що “з думами у повному розумінні цього слова вона нічого спільного не має; це спроба відтворити давній козацький звичай – йти в ченці на схилі літ. Тут є згадки і про колишню славу, і про усвідомлений обов'язок перед батьківщиною” [14, 28 – 29].

Ці та інші світські пісні цікавили і Михайла Возняка. Як уже зазначалося, в співанику Д. Рудницького, зафіксовано текст пісні “Сам я не знаю, як на світі жити, тяжко бути з тілом на землі й не грішити...”. М. Возняк в “Історії української літератури” вказував на те, що в піснях про чужину й сирітську долю відчувається релігійний, побожно-молитовний настрій, що наближає світську елегію до духовної. Власне, тому й потрапляли ці пісні до світсько-релігійних співаників. Пісня “Ой коли б ми знали і коли б відали, як у пеклі лиха доля...” дещо іншого змісту. Її автор радить йти у монастир і там за гріхи Бога молити. Однак не тільки мотиви покаяння тут зустрічаємо, але й гордість за синів Батьківщини: “Мати Україна козацького сина на славу породила”.

Найбільше цікавих співаників з текстами світських пісень збереглося у збірниках XVIII та XIX ст. Чимало з них розшукано та опрацьовано М. Возняком. Серед цих збірників особливо вирізняються своїм репертуаром галицькі співаники Івана Пашковського, Степана Вагановського та Федора Шелестинського (рукописи середини – другої половини XVIII ст.).

Всі ці збірники мішаної будови, оскільки містять тексти як світських так і духовних пісень. Прикметно, що кожен зі згаданих власників рукописів були водночас і їх укладачами та переписувачами. Тож можемо пізнати певною мірою їх уподобання та світоглядні засади. І навіть більше – усі вони були ще й піснетворцями. Щоправда, тільки І. Пашковський у своїй творчості досягнув досить високого рівня. Ряд його пісень навіть опубліковано в почаївському “Богогласнику” (1790 – 1791). А в наш час його пісні неодноразово друкувалися в антологічних збірниках давньої української світської поезії. Та першим, хто розшукав та опублікував тексти цього поета був М. Возняк [5]. Він опублікував усі його тексти, котрі виявив у співанику піснетворця.

Цікаво, що в середині – другій половині XVIII ст. жив ще один піснетворець на прізвище Пашковський. Але Василь Пашковський, скоріш за все, походив з теренів Центральної України і створював, як можемо тепер припускати, здебільшого духовні пісні. В усякому разі, деякий час він перебував на Черкащині, про що довідуємось зі співаника Дмитра Левковського, котрий, до речі помер 1821 р. у Дрогобичі, де провів свої останні роки у василіянському монастирі св. Петра та Павла. Слід зазначити, що й декілька пісень В. Пашковського теж опубліковано у “Богогласнику”.

Серед світських музично-поетичних текстів В. Пашковського, котрий прижився в народному середовищі, зокрема у ліричному, стала пісня “Великий мой жалю...” про життєву нещасливу долю. У ній розповідається про життя без щастя, життя вигнанця. На думку її автора, щастя немає, бо немає справедливості й рівності і залишається тільки тішитися надією на майбутнє. Відтак в тексті зустрічаємо таку фразу: “Пора приходит по щастю тужить”. Одна біда мине – десяток нових знайдуться, мовить піснетворець. Не треба було й родитися, бо жити без щастя – це діло смерті.

Висновки. На рукописні співаники українськими дослідниками увагу звернено досить пізно. Здебільшого ці співаники зберігаються в бібліотеках і архівах Львова, Ужгорода, Києва, Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Праги та інших міст. Але навіть те, що збереглося, вимагало і сьогодні ще вимагає ретельного та наполегливого опрацювання. З цього приводу М. Возняк в одній зі своїх праць цитував І. Франка, котрий говорив: “Вся ота література – розкидана, в значній частині ще загребана в рукописах, где ще спеціального

